

ARVUSTUS

Akteure mittelalterlicher Außenpolitik: Das Beispiel Ostmitteleuropas, hrsg. von Stephan Flemmig, Norbert Kersken [Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung, 35] (Marburg: Verlag Herder-Institut 2017). 376 lk. ISBN 9783879694150.

Raamatu pealkiri, mida võiks tõlkida kui *Keskaegses välispoliitikas tegutsenud Kesk-Ida-Euroopa näitel*, on mõneti eksitav. Ajaperioodilt keskendutakse siiski ainult hiliskeskajale (14.–15. sajand) ega puudutata 13. sajandi keskpaigast varasemat aega. Geograafiliselt lasub tähelepanu kesse Poola, Ungari ja Böömimaa kuningriikidel. Nende naabermaadest käsitletakse enim Saksa ordu valdusi Preisimaal, põhjalikumalt ka Leedu suurvürstiriiki, Brandenburgi markkrahvkonda, Pommeri-Stolpi hertsogkonda ning ka keskaegset Liivimaa. Vähem tähelepanu on pälvinud Saksi hertsogkond ja kaugemad naabrid Moskva suurvürstiriik ja Osmanite impeerium. Üllataval kombel on peaaegu täiesti välja jäänud Austria. Jääb mulje nagu kattuks artiklikogumiku geograafiline haare rohkem Teise maailmasõja järgse kommunistliku idablokiga kui keskaegse poliitilise suhtlusmaastikuga. Asus ju Austria samamoodi Püha Rooma keisririigi idapiiril nagu Brandenburg, Pommeri ja Saksimaa ning oli läbi keskaja väga tihedates sidemetes Kesk-Ida-Euroopa kuningriikidega.

Herderi instituudi poolt Marburgis 2014. aasta sügisel korraldatud konverentsist välja kasvanud kogumikus leidub 16 artiklit. Sissejuhatusel järgneb Norbert Kerskeni ülevaade uurimise hetkeseisust ja kõite lõpetab arutlus Martin Kintzingerilt, mis on jäänud enam-vähem samaks nagu see konverentsil ette loeti. Kui sisukorrast jääb esmapilgul mulje, et artiklite paigutus ei lähtu mitte mingist ajalisest, geograafilisest või temaatilisest

ülesehitusest, siis sissejuhatuses toovad koostajad Stephan Flemmig ja Norbert Kersken esile kogumiku kolm peamist teemavaldkonda: 1) dünastiad välissuhtluse teostajatena; 2) seisused välissuhtluse teostajatena; 3) vahendajate, õpetlaste ja nõunike roll välispoliitikas, ning paigutavad kõik artiklid nendesse kolme kategooriasse. See kolmikjaotus on aga tinglik, kuna enamik artiklitest käsitleb suuremal või väiksemal määral vähemalt kahte nimetatud kolmest teemast.

Kogumikus domineerib praeguses saksakeelses ajalookirjutuses üldiselt levinud seisukoht, et hiliskeskajsete valitsejate välispoliitikat iseloomustas püsivus nii liidu- kui ka vaenusuhetes ja pikemaajaliste eesmärkide ning püsivate liitude vähesus. Poliitiline edu oli enamasti tingitud ootamatute võimaluste kiirest ja osavast ärakasutamisest, mitte planeerimisest. Nii selgitab Robert Antonín, vastandudes levinud arusaamale Böömimaa kuningate Ottokar II (1253–78) ja Václav II (1278–1305) geniaalsusest välispoliitika teostamisel, kuningate edu nende naaberriikide valitsenud poliitiliste kriisidega ja samaaegse majandusliku tõusu perioodiga Böömimaal. Antonín toob välja mõlema kuninga peamised välispoliitilised strateegiad: Ottokar II kasutas ideaalse kristliku valitseja, kristlaskonna kaitsja ja usuvaenlaste vastu võitleja kuvandit, õigustades oma sõjalisi vallutusi rahu toomisega ebastabiilsesse piirkonda; Václav II seevastu rakendas välispoliitikas oma rahalisi vahendeid ja instrumentaliseeris õiguslikke vahendeid, mõjutades näiteks Poola alade vürste enda ülemvõimu tunnustama.

Rimvydas Petrauskase käsitus paganlike Leedu suurvürstide välispoliitilistest võimalustest 14. sajandi teisel poolel toonitab, taaskord vastandudes senisele ajalookirjutusele, pikemaajaliste poliitiliste strateegiade puudumist ja demonstreerib, et isegi abielupoliitika teenis vaid Gedimiinide dünastiale seisusekohaste abikaasade leidmist või üksnes lühiajalisi välispoliitilisi eesmärke. Petrauskase järgi puudusid paganlikel Gedimiinidel pikema sihiga välispoliitika teostamiseks vajalike oskustega inimesed ja administratiivsed vahendid.

Pommeri-Stolpi hertsogite ja Saksa ordu Preisimaa haru diplomaatilise suhtluse näitel demonstreerib Rafał Simiński, et üks hiliskeskajegne vürst ei teostanud oma välispoliitikat ainuisikuliselt, vaid hoopis oma usaldusisikute vahendusel. Läbirääkimistel kõrgmeistriga esindasid hertsogit tema nõunike seast valitud saadikud, kohtumistel ordu käsknikega aga hoopis hertsoglikud foogtid. Saadikuteks valiti esmajoones isikud, kellel oli juba varasemaid kogemusi orduga suhtlemisel.

Valitsejate isiklike kohtumiste olulisust poliitiliste kokkulepete saavutamisel käsitleb Lenka Bobková detailne sissevaade 1335. aastal Trenčínis

ja Visegrádis toimunud Ungari, Poola ja Böömimaa kuningate läbirääkimistesse, millest võtsid osa ka Saksa ordu kõrgmeistri saadikud. Bobkova kritiseerib üldlevinud arusaama, nagu oleks kohtumise eesmärgiks olnud sõlmida igavene rahu Böömimaa ja Poola kuningate ning viimase ja Saksa ordu vahel. Tema nägemuses oli tegemist pelgalt kokkulepetega, mis sõlmiti vastavalt hetke poliitilistele huvidele ja mis omandasid ajaloolise tähtsuse alles seeläbi, et nad mõnede aastate järel ka tegelikult ellu viidi.

Mario Mülleri detailne analüüs Brandenburgi markkrahvide välispoliitikast ühtib peaaegselt kogumikus domineerivate seisukohtadega, kuid ei jäta mainimata, et püsimatuse ja oportunismi kõrval on täheldatav ka teatav välispoliitiline planeerimine, mis ilmneb kõige selgemini võrsete vaheliste eluaegsete ja põlvkondade ülesti liidulepingute sõlmimises.

Nendele vastandub teataval määral Uwe Trespi käsitus Böömimaa kuninga Jiří Podiebrady (1458–71) sihipärasest tegevusest tuua oma kuningriik välja välipoliitilisest isolatsioonist, kuhu see hussiidide sõdade (1419–34) tagajärjel sattunud oli. 15. sajandi keskpaiga Böömimaa sõjaline võimekus – kardetav vastasena, aga ihaldatav liitlase ja palgasõdurite värbamise kohana – andis kuningale mõjuka hoova survestamiseks naabervürste endaga häid suhteid sisse seadma.

Ka Alexander Baranovi käsitus Saksa ordu Liivimaa haru meistri Bernd von der Borch (1471–83) suhetest Moskva suurvürsti Ivan III-ga (1462–1505) vastandub oportunismi ja püsimatuse teesile. Baranov omistab mõlemale võimukandjale selged poliitilised eesmärgid ja toonitab nende sihtide sarnasust: Borch püüdis saavutada hegemooni staatust Liivimaa piiskopkondade üle, Ivan III aga Vene vürstkondade üle. Baranovi arvates ei olnud Ivani III kavatsust Liivimaad vallutada. Tema sekkumine regiooni poliitikasse, sealhulgas ka 1481. aasta ulatuslik rüüsteretk, oli pigem mõeldud tugevdama tema mõjuvõimu Pihkva üle. Borch seevastu toonitas oma Liivimaa-siseste eesmärkide saavutamiseks “Vene-ohtu” ning tema suhted Pihkvaga olid küllaltki konfliktised. Samas suurvürstiga oli Borch tegelikult heas läbisaamises ja aastatel 1482–83 pidas Ivaniga läbirääkimisi Leedu suurvürsti vastase liidu sõlmimise osas.

Eesti ajaloolasena näib siinkirjutajale harjumatu, et kogumiku väljaandjad pidasid seda artiklit näiteks seisustest välissuhtluse teostajatena (lk 5). Keskaegse Liivimaa uurijate seas on tavaks mõista seisustena maahärrade vasalle, linnu ja toomkapiitleid, kuid nendest ei ole Baranovi artiklis sugugi juttu. Küll aga figureerivad ordumeistri kõrval piiskopid, keda aga Baranov kordagi seisusteks ei nimeta. Enamikus piirkondades, mida raamatus kajastatakse, loeti piiskoppe keskaja viimastel sajanditel tõesti seisuste

hulka. Selles mõttes erines Liivimaa selgelt Kesk-Ida-Euroopast, sarnanedes pigem Püha Rooma keisririigi kesk- ja läänealadega, mille piiskopid kuulusid valdavalt maahärrade, mitte seisuste hulka.

Tetiana Grygorieva artikkel Poola kuninga suhetest Osmanite sultani, Moldova hospodari ning laguneva Kuldhordi eri khaanidega 15.–16. sajandi vahetusel eristub ülejäänud kogumikust sellega, et autor asub kuninglikku poliitikat arvustama, heites ette laguneva Kuldhordi aladelt lähtuva ohu alahindamist ning keskendumist katsetele vallutada Osmanite käest ära Moldova sadamalinnad Kilija ja Akkerman (praegu Bilhorod-Dnistrovski). Seejuures toonitab ta Poola kuninga soovimatust osaleda paavsti kavandatud katoliku võimukandjate ristiretkel Osmanite impeeriumi vastu, sest ta ei olevat näinud seesugustest plaanidest mingit praktilist kasu enda poliitilistele eesmärkidele.

Valitseja kõrval oli Kesk-Ida-Euroopas ka seisustel teatav roll välispoliitika teostamisel, kuigi see jäi alati erakorraliseks nähtuseks. Poola ja Ungari kuningriikide seisuste kogunemistel (sks k *Reichsversammlungen*) oli Julia Burkhardti sõnul välispoliitiline mõju üksnes kriisiperioodidel. Kui 15. sajandi alguses figureerisid seisused välispoliitilistes lepetes veel kuninga lubaduste garanteerijatena, siis sajandi teisel poolel oli juba olukordi, mil seisuslikud kogunemised said välispoliitiliste kokkulepete arutelu kohaks ning seisuste heakskiit sai vähemalt mõnel juhul välispoliitilise leppe kehtimise eeltingimuseks. Erandkorras võisid kogunemised ka ilma kuningata välispoliitilisse suhtlusesse astuda. Samal ajal hakati vahet tegema ka kuninga ja kuningriigi sõdade vahel, esimeste pidamisse keeldusid seisused omalt poolt panustamast. Kõige selle juures ei pidanud seisused oma kogunemisi veel institutsioonideks. Dokumentide järgi olid otsustajateks ikkagi kuningriigi prelaadid ja ülikud ise, mitte kuningriigi seisustepäev.

Erinevalt Poola ja Ungari seisustest ei teostanud Brandenburgi markkrahvkonna seisused välispoliitikat kogu markkrahvkonna nimel, viimast tegi üksnes markkrahv ise, nagu demonstreerib Mario Müller. Küll aga sõlmisid markkrahvkonna seisused regionaalsel tasandil välispoliitilisi leppeid nii naabervürstide, kui ka nonde vasallide ja linnadega ning viimased olid ka Brandenburgi markkrahvide välispoliitiliste partnerite seas. Sellel alusel väidab Müller, et hiliskeskaegses Püha Rooma keisririigis ei peetud välispoliitika ajamist valitseja ainuõiguseks, vaid seda võisid ilma valitseja heakskiiduta teostada ka tema seisused. Ometigi toonitab Müller, et enamasti olid seisused välispoliitiliselt aktiivsed siis, kui markkrahv ei olnud suuteline tagama nende kaitset väljastpoolt saabunud ohtude eest, olgu selleks kasvõi röövlüügid või piiriülene aadlivaenus. Mülleri mahukas

artikkel (70 lk) sisaldab lisaks põhjalikule käsitlusele kõigist markkrahvide või nende seisuste poolt aastatel 1323–1499 sõlmitud välispoliitilistest lepingutest ka nende lepingute regeste.

Vastupidiselt seisuste välispoliitilist rolli toonitavatele ajaloolastele näitab Dániel Bagi veenvalt, et Poola trooni pärandumine Ungari kuningale Lajos I (1342–82, Poolas Ludvik I) 1370. aastal oli Piastide ja Angeviinide omavahelise kokkuleppe tulemus, mille sõlmimisel ei mänginud seisused mitte mingisugust rolli.

Poola ülikute välispoliitilist rolli erakorralistel kriisiperioodidel vaatab lähemalt Dariusz Wróbel, kes tõdeb, et interreegnumi ja alaealise valitsuse ajal (aastatel 1382–86 ja 1434–38) ei juhtinud Poolat mitte regent, vaid hoopis väike grupp magnaate. Władysław III (1434–44) alaealisuse ajal oli poliitiline juhtroll tema isa mõjukate õukondlaste ja nõunike käes, kes säilitasid oma mõjupositsiooni ka Władysławi täisealiseks saamisel. Tunduvalt keerulisem on tabada aastatel 1382–86 kuningriiki juhtinud Väike-Poola suurnike positsiooni Ungaris resideerunud kuninga Ludvik I valitsusajal. Kuigi Ludviki surma järel kerkisid kuningriigis esile mitmed omavahel konkureerinud aadligrupeeringud, ilmestab tõsiasi, et välipoliitilised partnerid näivad olevat eksimatult ära arvanud, et just Väike-Poola suurnikel on riigis juhtroll, teatavat kontinuiteeti Ludviki ajaga. Igal juhul sai Jadwiga (1384–99) Poola kuningannaks ja abiellus Leedu suurvürsti Jogailaga (1382–92, Poola kuningas 1386–1434) just nende Väike-Poola suurnike eestvedamisel. Wróbel toonitab, et kuigi ajutiselt riiki juhtinud suurnike grupeeringus oli sisemisi eriarvamusi, siis välispoliitilisi otsuseid tehti ühiselt. Kõige selle puhul kerkib aga küsimus, kas kuninga nõunistest moodustunud regentvalitsust on ikka kohane pidada seisuste esinduseks.

Nii peab Adam Swezda nõunike rolli välispoliitika kujundamisel minimaalseks. Analüüsides Poola kuninga nõunike osalust suhtluses Saksa ordu Preisimaa haruga (ajavahemikul 1333–1453) jõudis ta tulemuseni, et välispoliitikat juhtis kuningas, kes suhtus nõunikesse kui oma poliitika teostamise vahenditesse. Nõunike roll välispoliitika kujundajatena ilmnes üksnes eriolukorras, näiteks alaealise valitsuse ajal. Seejuures ei pidanud kuningad nõunike tehtud välispoliitilisi otsuseid endi jaoks siduvateks. Samas jätab autor täiesti käsitlemata kõige tavapärasema (aga ilmselgelt allikatest kõige raskemini leitava) võimaluse, kuidas nõunikud said kuninga välispoliitikat kujundada – nimelt kuningale nõu andes.

Stephan Flemmigi artikkel ilmestab selgelt, et isegi uute nõunike toomine väljastpoolt ei pruukinud muuta senist välispoliitilist liini. Aastatel 1498–1510 Saksa ordu kõrgmeistriks olnud Saksi hertsog Friedrich vormis

kõrgmeisteri valitsusaparaadi ümber ilmaliku vürsti õukonna eeskujust lähtuvalt. Enamuse oma nõunikest tõi ta oma perekondlikest valdustest kaasa, mis tähendas, et Saksa ordu käsknikud kaotasid oma senise mõju kõrgmeisteri poliitika kujundamisel. Ometigi ei tähendanud see, et Friedrich oleks hüljanud ordu senise välispoliitilise liini: taastada II Toruni rahu eelne olukord. Küll muutis ta ordu senist taktikat, hakates Poola kuninga vastu toetust otsima Rooma kuningalt Maximilianilt ning keisririigi riigipäevalt ja seisustelt. Samuti õnnestus tal pälvida oma perekonna, Wettinide dünastia Albertiinide liini toetus Saksa ordu Poola-suunalisele välispoliitikale.

Paul Srodecki artikkel eristub ülejäänud kogumikust sellega, et ei keskendu mõnele konkreetsele valitsejale või võimualale, vaid käsitleb hoopis humanismi mõju diplomaatiale Kesk-Ida-Euroopas. 15. sajandil, hoogsamalt selle teisel poolel võtsid kõnealuse piirkonna valitsejad oma teenistusse Itaalia päritolu humanistlike õpetlasi, kes asendusid 15/16. sajandi vahetusel juba omamaiste humanistidega. Humanistid andsid oma panuse Poola ja Ungari kuningriikide enesekuvandile kristlaskonna kaitsemüürina, viisid sisse tava kujutada valitsejat hiilgava väejuhina ja kasutada tema sõjalisi võite ära propagandistlikel eesmärkidel.

Nagu Martin Kintzinger oma kokkuvõttes ülevaates toonitab, olid välisuhtluse reeglid ja praktika, kõigist regionaalsetest erinevustest hoolimata, kogu keskaegses Euroopas suhteliselt sarnased. Kui Lääne-Euroopa valitsejad pidasid hiliskeskajal välispoliitika tegemist juba enda ainuõiguseks, siis Kesk-Ida-Euroopas kuningriikides omandasid seisused õiguse kuningriigi välispoliitikas kaasa rääkida ja hakkasid eristama riigi huve valitseja huvidest. Ka Euroopa keskel asunud Püha Rooma keisririigi Saksa maad, kus välissuhtlust teostasid nii keiser, vürstid, kõrgvaimulikud kui aadlikud ja linnad, toimus 15. sajandi jooksul teatav konsolideerumine üleriigilisel tasandil. Sajandi lõpuks, mil oli tekkinud juba riigipäeva institutsioon, eristasid Saksa vürstid ja linnad samuti keisri sõjalisi ettevõtmisi keisririigi sõdadest, olles valmis omapoolselt panustama üksnes viimastesse.¹ Riigi ja valitseja huvide eristamine kujuneb seega samal ajal väga erineva poliitilise korraldusega riikides.

Kuigi kogumiku autorid on kuuest erinevast riigist (Saksamaa, Poola, Tšehhi, Ungari, Leedu ja Ukraina), domineerivad nende seas ülekaalukalt saksa ajaloolased. Üldjoontes ilmneb Kesk-Ida-Euroopaga tegelevate ajaloolaste enam-vähem sarnane lähenemine minevikule ja püüdlused ületada

¹ Keisririigi kohta vt lähemalt Sabine Wefers, *Das Primat der Außenpolitik: Das politische System des Reichs im 15. Jahrhundert* [Historische Forschungen, 99] (Berlin: Duncker & Humblot, 2013).

varasemale ajalookirjutusele omast ühe riigi keskset vaatenurka. Laia geograafilise haardega artiklikogumik annab seetõttu mõneti uue sissevaate hiliskeskaegse Kesk-Ida-Euroopa valitsejate omavahelisse suhtlusse, küll mitte süstemaatiliselt, vaid hoopis detailselt vaadeldud üksikaspektide kaudu. Valitsejate kõrval ei jäeta tähelepanuta ka kõrgvaimulikke, ülikuid ja linnu ehk teisisõnu seisuseid ja loomulikult kogu seda personali, kelle abil välissuhtlust teostati.

MIHKEL MÄESALU

